

SPECIALNA VOJNA. PRISPEVEK O UKREPIH JUGOSLOVANSKIH ORGANOV ZA NOTRANJE ZADEVE PRI NADZORU DRŽAVNE MEJE IN V BOJU PROTI »ZUNANJIM« IN »NOTRANJIM SOVRAŽNIKOM«

Gregor JENUŠ

Ministrstvo za kulturo, Arhiv Republike Slovenije, Sektor za varstvo arhivskega gradiva posebnih arhivov, Zvezdarska 1, 1002 Ljubljana, Slovenija
e-mail: gregor.jenus@gov.si

Darko FRIŠ

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenija
e-mail: darko.fris@um.si

IZVLEČEK

Prispevek obravnava dejavnosti povojnega jugoslovanskega enopartijskega komunističnega režima pri vzpostavitvi varnostnega sistema na slovenski (jugoslovanski) meji. Na podlagi analize arhivskega gradiva iz Arhiva Republike Slovenije v Ljubljani in Vojnega arhiva v Beogradu ter literature avtorja predstavi način vzpostavitve sistema varovanja državne meje proti Avstriji in Italiji ter predstavi načine pridobivanja agentov za vodenje t. i. »specialne vojne« proti »zunanjim« in »notranjim sovražnikom« režima. Z analizo statističnih podatkov organov za notranje zadeve predstavi razsežnosti bega prebivalstva in razloge zanj ter dejavnosti varnostnih organov, da bi to početje preprečili. V zaključku na primeru načrta vdora organov državne varnosti v prostore celovške Mohorjeve družbe leta 1986 in 1988 predstavi metode dela Službe države varnosti pri poskusu pasivizacije politične emigracije v zamejstvu.

Ključne besede: specialna vojna, Služba državne varnosti, nadzor meje, agentura, politična emigracija, Socialistična republika Slovenija

UNA GUERRA SPECIALE. CONTRIBUTO RIGUARDO LE AZIONI DEGLI ORGANI JUGOSLAVI PER GLI AFFARI INTERNI NEL CONTROLLO DEL CONFINE DI STATO E NELLA LOTTA CONTRO I NEMICI «INTERNI» ED «ESTERNI»

SINTESI

Nel contributo vengono presentate le attività del regime comunista postbellico jugoslavo a partito unico volte all'instaurazione di un sistema di sicurezza sul confine sloveno (jugoslavo). Con l'analisi della documentazione conservata presso l'Archivio della Repubblica di Slovenia di Lubiana e l'Archivio militare di Belgrado, oltre che della letteratura di settore, i due autori presentano le modalità di instaurazione del sistema di controllo del confine di stato con l'Austria e l'Italia. Vengono quindi espone le modalità di acquisizione di agenti per impegnarli nella direzione della cosiddetta «guerra speciale» contro i nemici «interni» ed «esterni» del regime. Analizzando i dati statistici degli organi competenti per la gestione degli affari interni, gli autori affrontano i diversi aspetti della fuga della popolazione e le relative ragioni di essa, oltre che alle attività degli organi per la sicurezza volte a prevenirla. Infine, sull'esempio del piano per l'invasione degli organi di sicurezza nei locali della Casa editrice Mohorjeva (Mohorjeva družba) di Klagenfurt nel 1986 e nel 1988, vengono presentati i metodi del lavoro del Servizio di sicurezza nazionale (Služba državne varnosti) nel tentativo di passivizzare l'emigrazione politica oltreconfine.

Parole chiave: guerra speciale, Servizio di sicurezza nazionale, controllo dei confini, agenti segreti, emigrazione politica, Repubblica Socialista di Slovenia

UVOD¹

Jugoslovanski enopartijski komunistični režim je prve povojne trenutke izkoristil za hiter in temeljit obračun z najnevarnejšimi političnimi nasprotniki ter si tako utrjeval oblast. V znamenju obračuna s sovražniki od včeraj in danes (Pirjevec, 1995, 166; Deželak Barič, 2016, 282–283), se je jugoslovanska oblast po vojni sprva lotila obračuna s tako imenovanimi vojnimi zločinci in kolaboracijo, kasneje pa z dejanskimi ali potencialnimi političnimi in razrednimi nasprotniki, torej tistimi, ki so predstavljali oviro v procesih konsolidacije oblasti ali pri izpeljavi družbenopolitičnih reform (Koncilija, 2015, 324; Deželak Barič, 2016, 283–285). Z eksemplaričnimi kaznimi so ljudem poskušali pokazati, kdo drži vajeti v svojih rokah (Pirjevec, 1995, 166; Deželak Barič, 2016, 285–286) in pridobiti politično legitimnost, češ da je bil obračun moralna dolžnost v funkciji vzpostavljanja pravega in pravičnega državnega reda (Koncilija, 2015, 24; Deželak Barič, 2016, 286). Lovro Šturm je ta čas označil kot »čas revolucionarnega nasilja in strahovlade, ki ga je partija potrebovala za osvojitve svoje oblasti in za njeno utrditev. [...] Zanj so značilne množične hude neposredne kršitve temeljnih človekovih pravic in onemogočanje temeljnih svoboščin, velikokrat z grobo silo« (Jančar, 1998, 70). Ena izmed značilnosti povojnih procesov in obračunavanja z nasprotniki jugoslovanskega enopartijskega komunističnega režima je bila tudi ta, da so bili javni in so uživali veliko publiciteto (Repe, 2004, 85; Melik, Jeraj, 2016, 455–460). V obdobju najostreje represije med letoma 1945 in 1953 so tako s temi dejanji posredno vzpodbudili beg tako imenovanih »notranjih sovražnikov« iz države.²

Zaradi strahu pred »imperialisti«, ki naj bi grozili, da bodo vsak trenutek napadli Federativno ljudsko republiko Jugoslavijo (FLRJ), je povojni jugoslovanski enopartijski komunistični režim ravno v obdobju najostreje represije pričel z izgradnjo varnostnih mehanizmov za varovanje meje. Uklesčena med zahodne in vzhodne pokroviteljske težnje je namreč Jugoslavija, oz. njena politika, postajala vse bolj "nevrotična" in agresivna. Če je FLRJ do leta 1948 v notranji politiki še zvesto posnemala Sovjetsko zvezo, se je to z nastopom informbirojevske krize drastično spremenilo (Pirjevec, 1995, 171, 175). Odnosi med Jugoslavijo in Sovjetsko zvezo so se poslabšali, slednje pa je povzročilo, da so se proti Jugoslaviji obrnile tudi nekdanje »zaveznice« sovjetskega bloka. V FLRJ je tako (posebno po 1949) vladal strah pred sovjetskim oboroženim posegom, ki so ga stopnjevali nenehni incidenti na jugoslovanskih mejah (Režek, 2005, 23).

Jugoslavija se je po drugi svetovni vojni tako soočala z dvema strahovoma. Grozila naj bi ji invazija »zunanjega« sovražnika, soočala pa se je tudi z grožnjo akcij tako imenovanega »notranjega« sovražnika. Slednji naj bi, da bi si zagotovil lastno varnost, bežal čez mejo, kjer naj bi se povezoval in v poskusu zrušitve jugoslovanskega enopartijskega komunističnega režima konsolidiral z »zunanjim sovražnikom« in postal eno od sredstev za doseg njihovih ciljev. Da bi povečala svojo »varnost« je Jugoslavija po vojni močno povečala nadzor nad svojim mejnim območjem in mejo ter nanjo postavila razdelano mrežo agentov in drugih predstavnikov represivnih organov, ki naj bi jo varovali pred »nevarnostmi«. Zastavlja pa se vprašanje: Pred kom so represivni organi, ki so bili nameščeni na meji, dejansko varovali državno mejo? Ali je Jugoslavija v desetletjih po vojni resnično bila tako ogrožena s strani »zunanjih sovražnikov«, ali je šlo le za pretiravanje in ustvarjanje izrednih razmer, ki bi opravičevale represivne metode povojnega jugoslovanskega enopartijskega komunističnega režima in s tem obračun z »notranjim sovražnikom«?

VAROVANJE DRŽAVNE MEJE

S koncem druge svetovne vojne je Jugoslavija prevzela skrb za mejo na kopnem in na morju s sedmimi državami in tako nadzirala ogromen mejni korpus. Meja na kopnem je obsegala albansko s 465 km, avstrijsko s 325 km, bolgarsko s 536 km, grško s 262 km, italijansko in mejo s Svobodnim tržaškim ozemljem (STO) (do leta 1954) s 265 km, madžarsko s 623 km in romunsko s 577 km. K temu pa je potrebno prišteti še morsko mejo, ki je obsegala več kot 4.900 km (ter še več kot 1.850 km meje v zalivih in na otokih).³ S tem je povojna Jugoslavija postala pomembna sila na Balkanu. »[...] Geografski položaj Jugoslavije [je že] sam po sebi, še posebej pa v konceptiji obeh blokov o možnem južnem bojišču, dovolj zanimiv. V tem okviru je prostor Slovenije neposredna ločnica obeh blokov med Padsko in Panonsko nižino«, so zapisali varnostni organi v svojem poročilu leta 1950.⁴

Da bi lahko institucionalizirala nadzor državne meje, je povojni jugoslovanski enopartijski komunistični režim njen nadzor razdelil med 5 sektorjev in le-te dodelil v upravljanje »lokalnim« Upravam državne varnosti (UDBA – srb. Uprava državne bezbednosti) v Sloveniji, na Hrvaškem, v Srbiji, Makedoniji in Črni Gori (Dornik Šublej, 2013, 455–458). UDBA je bila ustanovljena leta 1946, potem ko je bil *Oddelek za zaščito naroda* (OZNA),⁵ ki je kot varnostno-obveščevalna služba ob-

1 Razprava je nastala v okviru raziskovalnega programa *Preteklost severovzhodne Slovenije med srednjo Evropo in evropskim jugovzhodom* št. P6-0138 (A) in raziskovalnega projekta *Kontemporalnost razumevanjskega konteksta ter izražanje osebne in družbene svobode* J7-8283 (A). Oba financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

2 O politični represiji in procesih na Slovenskem v povojni Jugoslaviji glej: Koncilija, 2015, 195–320; Melik, Jeraj, 2016, 455–460.

3 VA, VBA, tehnična enota (t.e.) 8, KO – 6.3.02, Sastanci i savetovanja KOS 1950, nedatirano, 82003102701–82003102708; VA, VBA, t.e. 7, KO – 6.3.02, Sastanci i savetovanja KOS 1949, 1949, 82003100788 – 82003100828.

4 VA, VBA, t.e. 8, KO – 6.3.02, Sastanci i savetovanja KOS 1950, nedatirano, 82003102701–82003102708.

stajal med letoma 1944 in 1946, ukinjen in razdeljen med UDBO, ki je bila pristojna za državno varnost, in vojaško *Kontraobveščevalno službo* (KOS).⁶

Meje je država delila na 5 sektorjev glede na administrativno delitev ozemlja med:

- UDBO za Slovenijo, ki je nadzirala italijansko in avstrijsko mejo ter del madžarske;
- UDBO za Hrvaško, ki je nadzorovala večji del meje z Madžarsko, Jadransko obalo in mejo s STO oz. Italijo;
- UDBO za Srbijo, ki je nadzorovala del madžarske meje, celotno romunsko, del bolgarske in del albanske;
- UDBO za Makedonijo, ki je nadzorovala del bolgarske, del albanske in celotno grško mejo;
- UDBO za Črno Goro, ki je nadzorovala del albanske meje in del jadranske obale.⁷

Za politiko jugoslovanskega enopartijskega komunističnega režima do leta 1948 je značilno zvesto posnemanje Sovjetske zveze (Pirjevec, 1995, 171). Podpisani poveljni sporazumi o vojaškem in političnem sodelovanju so Jugoslaviji dajali upanje o enakopravni povezavi s Sovjetsko zvezo, ki pa se je kaj hitro pokazala kot navidezna, saj je bilo slednje v nasprotju s Stalinovimi pogledi na države pod sovjetskim vplivom (Režek, 2005, 15), ki so bile razumljene kot »sovjetski sateliti«. Ti »sateliti« tako vsaj v prvih letih po drugi svetovni niso predstavljali sovražnika Jugoslavije. Slednja je tako pri nadzoru svojih meja posebno pozornost neposredno po vojni posvečala predvsem svoji severni in južni meji. Jugoslavija je tako živela v strahu pred zahodnimi zavezniki, ki naj bi grozili, da bodo vsak trenutek napadli državo (Pirjevec, 1995, 173, 175). Prav tako pa je jugoslovanski enopartijski komunistični režim bil mnenja, da so bile te meje zaradi ideološke nasprotnega značaja njenih sosednjih držav (Avstrija, Grčija in Italija) najbolj

izpostavljene za prodor sovražnih zahodnih kapitalističnih idealov v jugoslovansko državo, s čimer bi lahko »zunanji sovražniki« spodkopali oblast enopartijskega režima (Ateljević, 1983, 131).⁸ Meje k socialističnim sosedam vsaj do izbruha informbirojevske krize niso ocenjevali za tako izpostavljene, saj, saj so bile vse po vrsti podrejene Sovjetski zvezi in s tem »vzgojene« v duhu sovraštva proti zahodnemu demokratičnemu svetu, ki je grozil, da s svojim kapitalističnim načinom življenja in demokratičnimi svoboščinami »zastropi« državljane vzhodnega bloka. Italija in Avstrija sta za Slovence, kakor tudi za prebivalce drugih jugoslovanskih republik, predstavljali "obljubljeno deželo". Čeprav je velik del Slovencev ob koncu druge svetovne vojne želel, da bi po letih okupacije zaživel svobodno življenje, se njihove želje niso uresničile. Nasprotniki komunizma so zato povojni komunistični režim enačili s totalitarnima režimoma, pod katerima je slovensko prebivalstvo živelo med vojno, zato so v strahu pred represijo, zapornimi kaznimi ali celo smrtjo tvegali nevaren beg čez državno mejo (Jenuš, Cankar, 2014, 44). Tega pa jim povojni jugoslovanski enopartijski komunistični režim ni mogel dopustiti. Po mnenju komunističnih oblasti »politični nasprotniki revolucije«, med katere so prištevali zlasti tako imenovane razredne sovražnike, kot so razlašeni buržoazni razred, ostanki meščanskih strank, kvizlinške organizacije (in njihovi ostanki) ter tudi Cerkev, niso mogli ostati neodkriti (Vodušek Starič, 2011, 425; Grieser-Pečar, 2016, 408–409).⁹

V internem delavnem gradivu, ki so ga pripravili v okviru Šolskega centra *Republiškega sekretariata za notranje zadeve* (RSNZ), ki je izobraževal nove kadre slednjega, so leta 1978 glede sovražnikov jugoslovanskega enopartijskega komunističnega režima zapisali:

Že v toku NOB, posebno pa še v posameznih fazah našega razvoja, so začele nastajati sile, ki

5 Po II. zasedanju *Antifašističnega sveta narodne osvoboditve Jugoslavije* (AVNOJ) novembra 1943 je bilo pri *Nacionalnem komiteju osvoboditve Jugoslavije* (NKO) ustanovljeno *Poverjeništvo za notranje zadeve*, ki so mu bile zaupane pristojnosti javne in državne varnosti. Poverjeništvo je tako pričelo z oceno in reorganizacijo varnostno-obveščevalne službe, ki je bila do tedaj na Slovenskem deloma v rokah *Varnostnoobveščevalne službe* (VOS). Vodja partizanskega gibanja Josip Broz – Tito je 13. maja 1944 izdal navodilo, v katerem je ugotavljal, da se je do tedaj z obveščevalno-varnostno dejavnostjo države ukvarjala cela vrsta organizacij in so bile po njegovem mnenju pristojnosti preveč razpršene, kar je oteževalo pregled nad njihovim delovanjem. Zato je bilo potrebno ustanoviti močno in enotno organizacijo, ki bi opravljala obveščevalno službo v inozemstvu in na dotedanjem okupiranem ozemlju. S tem namenom je bila ustanovljena OZNA. Ker se ta reorganizacija ni mogla zgoditi čez noč, je *Predsedstvo Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta* (SNOS) že 19. februarja 1944 ukinilo VOS, ki je deloval od leta 1941. OZNA, ki je s tem nasledila VOS, je bila organizirana po vojaških načelih in je imela štiri odseke: Prvi odsek (obveščevalni) je zbiral podatke in organiziral centre v ustanovah sovražnika; Drugi odsek (kontraobveščevalna dejavnost na osvobojenem in zasedenem ozemlju) je kontroliral in nadziral dejavnost raznih skupin v *Narodnoosvobodilnem gibanju* (NOG) in delovanje diplomatov; Tretji odsek (kontraobveščevalna dejavnost v vojski) je vodil nadzor v vojaških ustanovah; Četrti odsek (statistično tehnični). Posebno pozornost je OZNA posvečala vlogi rasti in okrepitevi/zaščiti komunističnega družbeno-političnega sistema. Ves kader za OZNO je tako prihajal samo iz vrst najbolj prekaljenih borcev *Narodnoosvobodilne vojske* (NOV), ki so bili izključno člani *Komunistične partije* (KP) (Čaleta, 2010, 170). Pozneje je bil ustnovljen tudi Peti odsek, ki je imel nalogo organizirati finančno-materialne zadeve (Pučnik, 1996, 89). Že med vojno se je pričela kazati tendenca, da komunistično vodstvo svojim lastnim kadrom ni popolnoma zaupalo, zato je tudi njim posvetilo določen nadzor (ARS, AS 1931, t.e. 2242, Napad na Jugoslavijo in posebnosti revolucionarnega gibanja, 1978, 15–17).

6 ARS, AS 1931, t.e. 2242, Napad na Jugoslavijo in posebnosti revolucionarnega gibanja, 1978, 22.

7 VA, VBA, t.e. 8, KO – 6.3.02, Sastanci i savetovanja KOS 1950, nedatirano, 82003102701–82003102708.

8 ARS, AS 1931, t.e. 2242, Edo Kranjčević: Specialna vojna, 1978, 6.

9 ARS, AS 1931, t.e. 2242, Izvor, nosilci, oblike in metode izpodkopavanja ustavne ureditve, 1978, 1–4.

so brez izbiranja sredstev skušale ogroziti naš socialistični razvoj. Vse te sile so svojo dejavnost usmerile k rušenju našega družbenopolitičnega sistema. Cilj jim je bil isti, kljub temu da niso nastopali iz istih političnih platform. Razredni sovražnik, je svojo kontrarevolucionarno pot prešel v dveh fazah: v prvi fazi je razredni sovražnik takoj po osvoboditvi, kombiniral svojo sovražno dejavnost z [sic.] političnim delovanjem buržoaznih politikov in klera, z delovanjem ilegalnih skupin in band, ki so hotele zanetiti kontrarevolucijo in sprožiti zunanjo intervencijo. V drugi fazi od l. 1950 dalje, ko ugotovijo, da se Jugoslavije in njenega ustavnega sistema ne da zrušiti z [sic.] silo, govorijo o čakanju na boljše dni. Mislijo, da je naš sistem mogoče zrušiti z [sic.] splošno vojno med kapitalizmom in socializmom. Svojim somišljenikom pa svetujejo naj prodirajo v vse pore našega družbenopolitičnega življenja.¹⁰

Politična in varnostna situacija se je dodatno zapletla po letu 1948. Konec septembra 1947 so se predstavniki komunističnih partij Sovjetske zveze, Jugoslavije, Bolgarije, Češkoslovaške, Madžarske, Poljske, Francije in Italije zbrali na posvetovanju v Szklarski Porębi, kjer so ustanovili Informacijski biro komunističnih partij, ali krajše Informbiro oz. Kominform. Slednji naj bi predstavljal nekakšno medpartijsko posvetovalno telo, s katerim bi lahko zagotovili učinkovitejšo izmenjavo izkušenj. Dejanski cilj pa je bil institucionalizirati socialistični tabor in ga še tesneje vezati na avtoriteto Sovjetske veze (Režek, 2005, 16–17). Tovrstno postopanje pa se ni skladalo s Titovim pogledom na odnose znotraj sovjetskega bloka, ki je, kot ugotavlja zgodovinar Pirjevec, poskušal Jugoslaviji postaviti svoje suvereno mesto, zaradi česar je s posameznimi državami (Bolgarija, Poljska, Češkoslovaška, Madžarska in Romunija) poskušal splesti lastno mrežo dogovorov. Slednje seveda ni bilo po godu Stalinu, ki je znotraj Informbiroja spomladi 1948 sprožil »gonjo« proti Jugoslaviji in njenim neposlušnim voditeljem v poskusu, da bi jih discipliniral. A neuspešno. (Pirjevec, 1995, 179–181; Režek, 2005, 18). Da je spor s Stalinom dokončen, so doumeli celo najbolj zagrizeni jugoslovanski komunisti jeseni 1949, ko je Sovjetska zveza preklicala sporazum o prijateljstvu in sodelovanju. Članice Informbiroja pa so v novi resoluciji vrh jugoslovanskega enopartijskega komunističnega režima označile za vohune v službi zahodnih imperialistov

ter pričele povečevati vojaški pritisk na jugoslovanskih mejah (Režek, 2005, 23).

Meje so postale ene prvih in najvažnejših točk boja z nasprotniki jugoslovanskega enopartijskega komunističnega režima. Na posvetu UDBE leta 1949 v Beogradu je bilo izpostavljeno, da je bilo prodiranje preko državne meje v desetletju po drugi svetovni vojni mogoče skozi ilegalne prodore, zaradi česar so območju na meji in onkraj nje pričeli posvečati veliko pozornost ter jo varovali z več tisoč vojaki, agenti in miličniki.¹¹

Povojni jugoslovanski enopartijski komunistični režim je na mejah vzpostavil sistem mejnih postojank. Na slovensko-italijanski in slovensko-avstrijski meji je vzpostavil sistem 43 le-teh, ki so imele nalogo izvajati nadzor nad mejo in mejnim območjem. Vsaka mejna postojanka je morala imeti izdelano natančno karto terena za sektor, ki ga je pokrivala, prav tako je morala imeti izdelan sistem postojank, kamor so vodili zajete posameznike ali skupine na zaslišanja, in najpomembnejše, morala je imeti natančen pregled nad mesti, ki so bila primerna za ilegalni prehod meje, ki so bili razpršeni po mejnih točkah in v širšem obmejnem pasu.¹²

Organi in normativi varovanja državne meje in mejnega pasu so se v povojni Jugoslaviji oblikovali postopno. Sprva je po vojni skrb za mejo prevzel *Korpus narodne obrambe Jugoslavije*,¹³ ki je skrbel za nadzorovanje gibanja oseb v mejnem pasu in imel za nalogo preprečiti beg prebivalstva iz Jugoslavije. Postopoma pa so mu v petdesetih in šestdesetih letih 20. stoletja dodali tudi razvejan sistem agentov in informantov, ki je mejno območje spreminjal v mejno trdnjavo, preko katere je v desetletjih po drugi svetovni vojni bežalo verjetno več deset tisoč Jugoslovancev, več deset tisoč pa jih je končalo v rokah jugoslovanskih represivnih organov.¹⁴

Z *Zakonom o gibanju na meji*¹⁵ je že leta 1947 povojni jugoslovanski enopartijski komunistični režim sprejel odlok, s katerim je bil vzpostavljen petnajst kilometrski obmejni pas, v katerem je bilo zadrževanje in gibanje brez posebnega dovoljenja omejeno (ali kar prepovedano). Stalno so se v tem pasu tako lahko zadrževali le posamezniki z dovoljenji, oz. tisti, ki so imeli tam kakšno nepremičnino. Hkrati sta s tem zakonom UDBA in KOS dobili podlago za razširitev delovanja v čezmejnem pasu (denimo v Avstriji ali Italiji), saj so predvidevali, da so elementi, ki so državo ogrožali, prihajali zlasti iz teh mejnih območji, kjer naj bi se »nekontrolirano zbirali in organizirali akcije proti

10 ARS, AS 1931, t.e. 2242, Izvor, nosilci, oblike in metode izpodkopavanja ustavne ureditve, 1978, 1.

11 VA, VBA, t.e. 7, KO – 6.3.02, Sastanci i savetovanja KOS 1949, 1949, 82003100788 – 82003100828.

12 VA, VBA, t.e. 7, KO – 6.3.02, Sastanci i savetovanja KOS 1949, 1949, 82003100788 – 82003100828.

13 *Korpus narodne obrambe* (KNOJ) je bil s poveljem maršala Tita ustanovljen 15. avgusta 1944. Njegove naloge so bile usmerjene v varovanje reda na osvobojenem ozemlju in boj proti ostankom ustaških, četniških in drugih band na osvobojenem ozemlju, zavarovanje centralnih organov oblasti, zavarovanje pristanišč in državnih mej, zavarovanje komunikacij itd. KNOJ je bil neposredno podrejen poverjeniku za narodno obrambo, ki ga je vodil preko načelnika OZNE in po letu 1946 UDBE (ARS, AS 1931, t.e. 2242, Napad na Jugoslavijo in posebnosti revolucionarnega gibanja, 1978, 17).

14 VA, VBA, t.e. 7, KO – 6.3.02, Sastanci i savetovanja KOS 1949, 1949, 82003100788 – 82003100828.

15 SL SFRJ, št. 101/1947.

Jugoslaviji».¹⁶ V mejnem območju Italije in Avstrije naj bi se tako naselili zlasti pripadniki politične emigracije. Jugoslovanski represivni organi so ločili dve »vrsti« političnih emigrantov; takšnih, ki so »[...] zaradi politične neprilagojenosti družbenim stvarnostim (nestrinjanjem z družbenopolitičnim sistemom) zapustili izvorno družbo« in emigrirali v tujino, kjer so se proglasili za nasprotnika obstoječega družbenega reda v matici, ter ekstremne politične emigrante, ki so poskušali s »[...] svojo aktivnostjo (sovražnim delovanjem, vojaškimi akcijami, terorizmom, povezovanjem s tujimi obveščevalnimi službami itd.) spremeniti družbeni sistem v domovini«.¹⁷ Ekstremni politični ekstremizem se je med pripadniki politične emigracije kazal zlasti v delovanju tako imenovanih ilegalnih skupin, ki so iz področja zamejstva prehajale čez mejo Italije in Avstrije (Bajc, 2010, 377, 381). Na Slovenskem je med leti 1945 in 1949 nastalo in delovalo okoli 35 ilegalnih skupin in organizacij, za katere zasledimo različna poimenovanja, najpogosteje pa bande, tolpe in Matjaževo gibanje (Čoh, 2015, 102; Premk, 2005). Minister za notranje zadeve Ljudske republike Slovenije, Boris Kraigher, je julija 1947 ilegalne skupine označil kot »[...] špijonske organizacije, diverzantske kriminalne banditske organizacijski jih pošiljajo razni hujskaški anglo-ameriški elementi iz inozemstva« čez mejo v Jugoslavijo (Čoh, 2015, 102).

Predpostavke, na kateri so organi javne in državne varnosti gradili vzroke preganjanja ilegalnih skupin, so med drugim bile, da so se ilegalne skupine v povojnem obdobju formirale v mejnem območju Italije in Avstrije, kjer naj bi jih pridobile in podpirale obveščevalne službe »imperialističnih držav« in jih izkoriščale za spletke in akcije proti Jugoslaviji. Delovale pa naj bi s ciljem zrušiti jugoslovanski družbeno politični sistem. Cilj pa naj bi hotele doseči s političnimi, vojaškimi, obveščevalnimi in propagandnimi akcijami (Čoh, 2015, 102).¹⁸

Med pomembno nalogo organov državne in javne varnosti je tako sodil tudi nadzor in »čiščenje« sumljivih posameznikov. V analizi varovanja državne meje proti Avstriji in Italiji je KOS ob koncu petdesetih let 20. stoletja zapisala:

Če mejni prehodi in mejni pas niso učinkovito zavarovani, omogoča to, da se razne bande, ki državi želijo škodovati, povezujejo z lokalnim prebivalstvom, ki ima svoje nepremičnine ob mejni

črti. Ti jim pri vračanju čez državno mejo nudijo zatočišča, ali celo pomagajo skozi nenadzorovane kanale.¹⁹ Stike tovrstni posamezniki ali skupine navežejo z lokalnim prebivalstvom zlasti v času turistične sezone, ko praktično nenadzorovano, pred očmi UDBE, bivajo tudi po dva meseca v mejnem pasu in planirajo svoje podvige. In ravno tukaj leži velika slabost organizacije mejnega nadzora.²⁰

Prav tako pa je KOS leta 1949 ocenjeval, da so organi javne in državne varnosti imeli velike težave pri legalnih prehodih čez državno mejo, saj so tudi ti predstavljajo tveganje, »[...] saj še do sedaj nimamo dobro izobraženega kadra in sredstev za prepoznavanje raznih ponarejenih dokumentov, prav tako pa tudi ne tehnike za solidno kontroliranje vozil, ladij, in tako vedno obstaja nevarnost, da kdo pobegne iz države, ali vanjo vstopijo posamezniki, ki delujejo proti državi.«²¹

VZPOSTAVITEV MREŽE AGENTOV V MEJNEM OBMOČJU

UDBA in KOS sta zato povojnemu jugoslovanskemu enopartijskemu komunističnemu režimu kot najvažnejše sredstvo oz. najmočnejše orožje v boju proti sovražnikom države (bande, teroristi, ubežniki) predstavila pomen vzpostavitve dobre mreže agentov (Vodušek Starič, 2011, 426–427). Ta je v glavnem delala prikrito, »v ilegali«, in je po vojni doživljala številne spremembe. Težava agenture je sprva ležala predvsem v njeni malostevilnosti. Četudi so agenti odkrili ilegalno skupino, ki je poskušala prečkati mejo, so velikokrat bili omejeni z odzivnim časom in ukrepi, saj niso imeli učinkovite mreže, ki bi jim lahko nudila ustrezne okrepitve. Slednje se je spremenilo leta 1949, ko je Jugoslavija zaradi informbirojevske krize in grožnje napada sovjetskih socialističnih satelitov, bila prisiljena reorganizirati državno-varnostni sistem (Repe, 2003, 32). Leta 1949 je zato Jugoslavija sprejela načrt, ki je predvideval, da naj bi se v najkrajšem možnem času mreža agentov na meji okrepila. KOS je tako predlagal, da naj bi se na mejnem območju vzpostavilo:

- agenturo, ki bi nadzorovala tajne kanale in se povezovala z lokalnim okoljem (»ŠPICLJI«);
- agenturo, ki bi se povezovala s KOS, KNOJ in

16 VA, VBA, t.e. 8, KO – 6.3.02, Sastanci i savetovanja KOS 1950, nedatirano, 82003102706–82003102707.

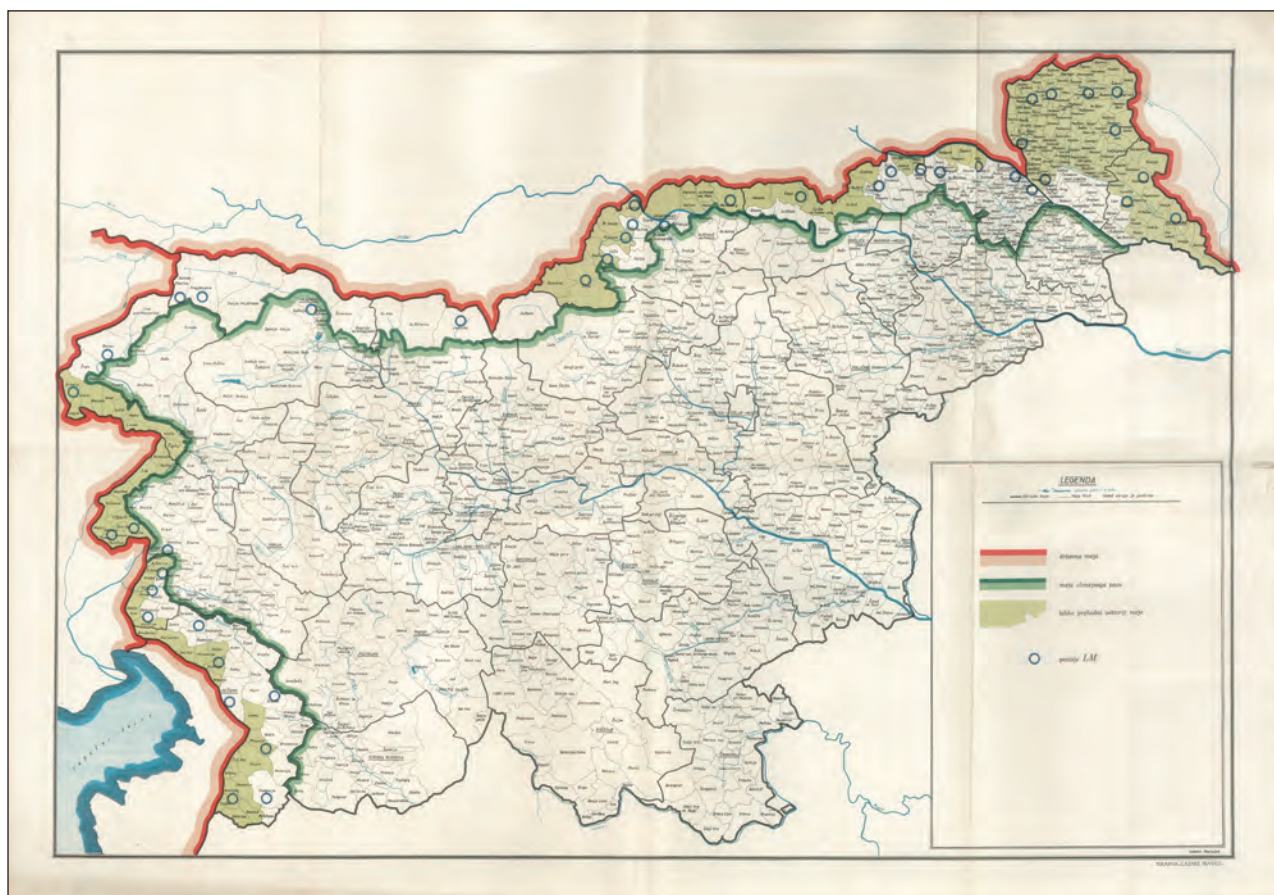
17 ARS, AS 1931, t.e. 2242, Varnostni sistem, Sovražna politična emigracija in metode njenega delovanja, Politična emigracija na Zahodu, 1.

18 ARS, AS 1931, t.e. 487, Mapa Teroristične organizacije in bande v SFRJ, Istoriat kontrarevolucionarnih terorističnih organizacija i banditizma, 12.10.1950, 1–5.

19 MNZ je v poročilu za leto 1952 zapisala, da je samo v tem letu odkrila in »eliminirala« 69 tihotapskih kanalov za pobeg preko meje, na katerih je bilo dejavnih 296 oseb. Večina teh odkritih kanalov naj bi ležala na območju proti Avstriji (ARS, AS 1931, t.e. 1440, Poročilo Ministrstva za notranje zadeve za leto 1952, 9). Število kanalov naj bi se iz leta v leto spreminjalo. Leta 1958 naj bi tako naraslo na 198, v letu 1959 pa upadlo na »le« še 118 (ARS, AS 1931, t.e. 1440, Letno poročilo Državnega sekretariata za notranje zadeve Ljudske republike Slovenije za leto 1959, 31), ter do leta 1961 ponovno naraslo na 131 kanalov (ARS, AS 1931, t.e. 1440, Letno poročilo Državnega sekretariata za notranje zadeve Ljudske republike Slovenije za leto 1961, 12).

20 VA, VBA, t.e. 8, KO – 6.3.02, Sastanci i savetovanja KOS 1950, nedatirano, 82003102706–82003102707.

21 Prav tam.

Slika 1: Zemljevid Ljudske republike Slovenije z vrisanim mejnim območjem iz leta 1948 (ARS, AS 1529, Osebna zbirka Borisa Kraigherja, 1948)

mejno milico in bi omogočala hitro intervencijo (»INFORMANTI«);

- agenturo, ki bi bila popolnoma avtonomna in bi lahko akcije izvajala neodvisno (»AGENTI«).

Agenti »ŠPICLJI«, ki naj bi spremljali skrivne tiho-tapske poti, s pomočjo katerih bi lahko posamezniki ali skupine poskušale vstopiti ali zapustiti Jugoslavijo, so bili pridobljeni iz vrst lokalnega prebivalstva. Ti domačini naj bi imeli dovolj potrebnega poznavanja terena in v lokalnem okolju naj ne bi izstopali, zato so za organe državne varnosti bili izjemno koristni. Prav tako naj bi ti »informanti« pogosto prihajali v stik z disidenti, saj bi jim lahko ponudili pomoč v obliki potrebnih informacij, o tem kje naj bi v mejnem območju bila mesta za neopazno prečkanje meje, ali jim celo nudili skrivališče. V primerih, ko bi disidenti z njimi navezali stike, bi se ujeli v past državne varnosti. Predvideno je bilo, da bi »špiclji« bili civilisti, s katerimi sta UDBA ali KOS navezala

stike, da bi jih pridobila za svoje namene. Pogosto naj bi namreč ti posamezniki sami prišli v konflikt z zakonom in bili prisiljeni sodelovati z organi državne varnosti, da bi se izognili kaznim. Z organi državne varnosti so po poročilih KOS, ki jih hrani Vojni arhiv v Beogradu, praviloma navezovali stike preko agentov »informantov«, ki so jim posredovali informacije. So pa bili ti »špiclji« tudi sami predmet nadzora s strani organov državne varnosti, saj jim niso popolnoma zaupali.²²

Agenti »INFORMANTI« naj bi služil kot vezni člen med KOS, KNOJ in mejno milico. Pridobljeni naj bi bili iz vrst javnih uslužbencev, ki so delali v mejnem pasu. Zaradi narave njihovega dela naj bi bili običajno izbrani med poštarji, cariniki ali drugimi javnimi uslužbenci v mejnem območju. Njihove naloge naj bi obsegale spremljanje mreže »špicljev« in ugotavljanje, ali so bili kompromitirani ter tako za državno varnost neuporabni, posredovanje nalog in zbiranje informacij o možnih škodljivih dejavnosti v mejnem območju. Pri

²² VA, VBA, 8, KO – 6.3.02, Sastanci i savetovanja KOS 1950, nedatirano, 82003102701–82003102708; VA, VBA, 8, KO – 6.3.02, Sastanci i savetovanja KOS 1950, 1949, 82003100788 – 82003100828.

Tabela 1: Število vojakov Korpusa narodne obrambe Jugoslavije in sodelavcev organov za notranje zadeve na mejah z Italijo in Avstrijo leta 1949 (ARS, AS 1931, MFŽ A-10-5, Letno poročilo Državnega sekretariata za notranje zadeve in državno varnost za leto 1949)

Leto 1949	Republika Avstrija	Republika Italija	Svobodno tržaško ozemlje	Skupaj
Vojaki KNOJ	942	672	514	2.128
Agenti in sodelavci tajne politične policije	1.446	969	531	2.946
Pripadniki KNOJ in agencija skupaj	2.388	1.641	1.045	5.074

tem kadru naj bi bilo pomembno predvsem tudi to, da se mu je omogočilo na videz normalno življenje (odhodi v mesto, itd.).²³

Najpomembnejša oblika agentov naj bi bili posamezniki, ki naj bi delovali v ilegali in naj bi sami izvajali akcije. Za te agente naj bi bilo pomembno, da so bili pridobljeni iz vrst nekdanjih pripadnikov JA, da so bili člani KP, ki so imeli dovoljenje za nošenje orožja. Tudi za tovrstne agente je veljalo, da naj bi bili rezidenti okolja, v katerem so delovali, le s to razliko, da so jih organi državne varnosti oskrbeli z lažnimi identitetami in dokumenti. Tovrstni agenti so imeli pravico, da so vsakogar, ki se jim je zdel sumljiv in je predstavljal grožnjo državi, legitimirali in ga privedli do organov KOS, KNOJ ali milice. V primerih skrajne nevarnosti jim je bilo dovoljeno, da uporabljajo svoje orožje.²⁴

Jugoslovanski enopartijski komunistični režim se je boja proti ilegalnim skupinam loteval tudi tako, da je v organizacije poskušal vriniti sodelavce (prim. kurirji, podporniki), ki jih je za sodelovanje pridobil na podlagi groženj, ali obremenilnega materiala v primeru zajetja. V analizi, ki je nastala leta 1950, so organi državne varnosti zapisali, da so bili s tovrstnimi akcijami v letih 1945 in 1949 zelo uspešni. Tako naj bi v navedenem obdobju ubili 114 in ujeli 516 pripadnikov ilegalnih skupin, uspešni pa naj bi bili tudi pri njihovih podpor-

nikih. Teh naj bi ubili 15 in sodili 1.065 (Čoh, 2015, 102).²⁵

Zemljevid, ki je nastal leta 1948, dobro prikazuje obmejno območje Ljudske republike Slovenije ter tiste dele meje, kjer so organi za notranje zadeve pričakovali največjo frekvenco prebegov. Označen je tudi okvirni (uradno 15 km) obmejni pas, ki je bil vzpostavljen z *Zakonom o gibanju na meji* in je vpeljeval poostren režim bivanja in gibanja.²⁶

Podatki *Državnega sekretariata za notranje zadeve in državno varnost* za leto 1949 – torej obdobje, ko se je sistematično varovanje mejnega območja šele vzpostavljalo, kažejo, da je za varovanje meje proti Avstriji in Italiji samo v tem letu skrbelo več kot 5.000 vojakov *Korpusa narodne obrambe Jugoslavije* in tajnih agentov.²⁷

NOTRANJI IN ZUNANJI SOVRAŽNIKI IN »SPECIALNA VOJNA«?

Zastavlja se vprašanje: Pred kom so navedene enote varovale državno mejo? Ali je Jugoslavija v desetletjih po vojni resnično bila tako ogrožena s strani »zunanjih sovražnikov«, ali je šlo le za pretiravanje in ustvarjanje izrednih razmer, ki bi opravičevale tovrstne metode povojnega jugoslovanskega enopartijskega komunistič-

23 VA, VBA, 8, KO – 6.3.02, Sastanci i savetovanja KOS 1950, nedatirano, 82003102701–82003102708; VA, VBA, 8, KO – 6.3.02, Sastanci i savetovanja KOS 1950, 1949, 82003100788 – 82003100828.

24 VA, VBA, 8, KO – 6.3.02, Sastanci i savetovanja KOS 1950, nedatirano, 82003102701–82003102708; VA, VBA, 8, KO – 6.3.02, Sastanci i savetovanja KOS 1950, 1949, 82003100788 – 82003100828.

25 ARS, AS 1931, t.e. 487, Mapa Začetek in konec banditizma na Štajerskem, 1950, 7.

V fondu AS 1931 Arhiv RS hrani vrsto poročil, v katerih so npr. opisani dogodki na področju avstrijske Koroške tudi v kasnejšem obdobju, npr. v sedemdesetih letih 20. stoletja. Šlo je za obdobje, ki je bilo zaznamovano z ostrimi nacionalnimi boji med slovensko manjšino in avstrijskimi nacionalističnimi skrajneži. *Uprava službe državne varnosti* (USDV) je z velikim zanimanjem spremljala to dogajanje, saj naj bi po njihovem mnenju avstrijski nacionalistični skrajneži poskušali »[...] neposredno prikazati SR Slovenijo kot center, od koder se vodijo akcije ‚slovenskih ekstremnih nacionalistov‘ na Koroškem. Slednje pa je posredno metalo slabo luč tudi na jugoslovansko USDV in posredno njej pripisovalo krivdo za izvedene dogodke« (ARS, AS 1931, MFŽ A-21-31, Indikativni bilten 1973, Oris situacije v Avstriji, 29–33). Poudariti je treba, da je USDV, kot navaja tudi Igor Omerza, prav gotovo bila odgovorna za številne akcije, ki so bile v sedemdesetih in osemdesetih izvedene v evropskih državah, zato je tale skrb, da bi se jo z njimi povezovale iz vidika odgovornosti za »specialno vojno« sicer upravičena, nikakor pa ne utemeljena (Omerza, 2011). Konce osemdesetih let je tako denimo postalo jasno, da je USDV nezakonito vdrla tudi v prostore Mladine, ko je poskušala pasivizirati njeno delovanje in kompromitirati njene sodelavce (Jenuš, 2007, 61, 76–78). O dogodkih na avstrijskem Koroškem in povezavah z aktivnostmi ekstremne emigracije glej tudi: ARS, AS 1931, MFŽ A-21-25, Operativne in splošne informacije 1971; ARS, AS 1931, MFŽ A-21-32, Indikativni bilten 1974; ARS, AS 1931, MFŽ A-21-38, Indikativni bilten 1975.

26 ARS, AS 1529, Osebna zbirka Borisa Kraigherja.

27 ARS, AS 1931, MFŽ A-10-5, Letno poročilo Državnega sekretariata za notranje zadeve in državno varnost za leto 1949.

nega režima, da bi lahko izvedla obračun z »notranjim sovražnikom«?

Izhajajoč iz arhivskega gradiva UDBE in KOS, ki ga hranita Arhiv Republike Slovenije in Vojni arhiv v Beogradu, je mogoče slutiti, da Jugoslavija pri varovanju meje ni nastopala le proti tako imenovanemu »zunanjemu sovražniku«, oz. posameznikom in skupinam, ki bi želele priti na njen teritorij, bodisi zaradi obveščevalnih in sabotažnih akcij, ampak tudi proti lastnemu prebivalstvu, ki je poskušalo z begom čez mejo državo zapustiti.²⁸ Država se je tako soočala z novo oblike vojne, t.i. »specialne vojne«, katere namen je bil izkoreninjenje tako »zunanjih« kot potencialnih »notranjih sovražnikov« na strani jugoslovanskih organov državne varnosti, in spodkopavanje jugoslovanskega enopartijskega komunističnega režima na strani njenih nasprotnikov (Ateljevič, 1983, 117–118).²⁹ Povojni jugoslovanski enopartijski komunistični režim se je tako lotil obračuna z univerzitetnimi profesorji, študenti in drugimi izobraženci, predvsem pa tudi s pripadniki katoliške Cerkve (Režek, 2005, 21; Griesser-Pečar, 2016, 408).

Že samo poimenovanje »specialna vojna« nam pove, da gre za posebno obliko boja, ki se tako po uporabljenih sredstvih kot po metodah, ciljih in področjih, zoper katere je usmerjena, razlikuje od klasične, to je konvencionalne vojne. Za »konvencionalno vojno« največkrat poenostavljeno trdimo, da je to nadaljevanje politike z drugimi, to je nasilnimi sredstvi. To praviloma pomeni, da se je neka država ali gibanje odločilo za uporabo nasilnih oziroma vojaških sredstev za doseg svojih ciljev v tistem trenutku, ko svojih ciljev ne more doseči s političnimi sredstvi (diplomacijo, pogajanja, pogodbami, ekonomskim pritiskom). Osnovna metoda vsake »konvencionalne vojne« je tako oborožen boj, ki predstavlja neko vrsto množičnega nasilja. Tudi pri »specialnem« vojskovanju se uporablja nasilje, vendar ne toliko v obliki oboroženega boja, marveč kot nasilje posebne vrste, ki se manifestira v različnih oblikah pritiskov kot npr. propagandni, policijski, ekonomski, politični (Mello, 2010, 2–3).

[...] *Specialno vojskovanje [je] kompleks, celota organiziranih nasilnih in subverzivnih aktivnosti, učinkovanj in pritiskov na praktično vseh sektorjih družbenega življenja, še posebej pa na ideološko-političnem in diplomatskem področju, v kulturi, prosveti in znanosti, v ekonomiki, na področju propagande in*

*informiranja, na sektorjih varnosti in obrambe itd., ki je uperjeno zoper državo in njeno družbenopolitično ureditev [...].*³⁰

Specialno vojskovanje služi v tem kontekstu tako zunanjemu kot notranjemu sovražniku, saj lahko pripomore k ustvarjanju notranjih kriz, gospodarskih težav, dezorientaciji javnega mnenja in s tem ruši ugled ali stabilnost državne oblasti.³¹

Ob koncu sedemdesetih in v začetku osemdesetih let 20. stoletja so organi državne varnosti ocenjevali, da je Jugoslavija v povojnem obdobju bila objekt pritiskov, ki naj bi prihajali tako iz Vzhoda kot iz Zahoda in so se kazali zlasti v delovanju »[...] *inspiriranih notranjih destruktivnih sil*«. Zlasti intenzivni naj bi bili pritiski neposredno po osvoboditvi v obliki pritiskov raznih organiziranih band (Čoh, 2015; Premk, 2005), v času in po resoluciji Informbiroja (1948–1953), nato po madžarski (1956), bližnje-vzhodni (1967) in češkoslovaški krizi (1968) (Bajc, 2014; Pelikan, 2010) ter predvsem v obdobju sprejemanja nove jugoslovanske ustave.³²

Posebno vlogo pri vodenju te »specialne vojne« so organi državne varnosti pripisovali sovražni politični emigraciji. Po interni razdelitvi so jugoslovanski organi za notranje zadeve³³ emigracijo delili na naslednje strukture:

- izseljenci oz. trajno izseljeni ekonomski emigranti;
- zamejci oz. narodne manjšine v zamejstvu, ki jih loči od države matičnega naroda;
- zdomci oz. občasni ekonomski emigranti ali delavci na začasnem delu v tujini;
- politični emigranti.³⁴

V začetku petdesetih let 20. stoletja je prišlo zahvaljujoč informbirojevski krizi in »specialni vojni« do številnih sprememb v organizacijski strukturi jugoslovanske obveščevalne službe in državne varnosti, zaradi česar je postalo prehajanje meje nevarnejše in zahtevnejše. S tem se je pričela spreminjati tudi socialna struktura tistih, ki so prehajali mejo v Sloveniji proti demokratičnim zahodnim državam. Če so pred spremembami prevladovali domnevni pripadniki »starega režima«, so od začetka petdesetih pa do konca sedemdesetih (začetka osemdesetih) let 20. stoletja bežali v glavnem delavci, učenci in dijaki, po mnenju UDBE in KOS v glavnem mladi ljudje.³⁵

28 ARS, AS 1931, t.e. 2242, Napad na Jugoslavijo in posebnosti revolucionarnega gibanja, 1978, 1–11.

29 Za definicijo pojma "specialna vojna" glej: ARS, AS 1931, t.e. 2242, Edo Kranjčević: Specialna vojna, 1978, 1–21.

30 ARS, AS 1931, t.e. 2242, Edo Kranjčević: Specialna vojna, 1978, 3.

31 Prav tam, 2.

32 Prav tam, 11.

33 Ti so od leta 1953 združevali državno varnost, javno varnost in ljudsko milico (ARS, AS 1931, t.e. 2242, Varnostni sistemi danes in njegovi nosilci, Strokovni dejavniki varnostnega sistema, 1978, 8).

34 ARS, AS 1931, t.e. 2242, Varnostni sistem, Sovražna politična emigracija in metode njenega delovanja, 1978, 1.

35 VA, VBA, t.e. 10, KO – 6.3.02, Svetovanje OB JNA 1955, Pukovnik Zdravko Vujnovič: Problemi obezbedenja granice, nedatirano, 82003201375–82003201384.

Slika 2: Letno poročilo Državnega sekretariata za notranje zadeve Ljudske republike Slovenije o številu ljudi, ki so poskušali pobegniti preko slovenske meje v petdesetih letih 20. stoletja, 1959 (ARS, AS 1931, t.e. 1440, Letno poročilo Državnega sekretariata za notranje zadeve Ljudske republike Slovenije za leto 1959)

Tabela 2: Število poskusov pobega prebivalstva čez državno mejo v petdesetih letih (ARS, AS 1931, t.e. 1440, Letno poročilo Državnega sekretariata za notranje zadeve Ljudske republike Slovenije za leto 1959)

	Ujeti na meji iz FLRJ	Uspeli pobegi iz LRS	Vrnjeni v FLRJ	Ostali v tujini na podlagi videmskega sporazuma ³⁶	Skupaj	% po letih
1952	2.159	1.206	84	/	3.845	4,5
1953	1.740	1.193	653	/	3.586	4,3
1954	3.161	2.062	692	/	5.915	7
1955	2.942	1.672	902	/	5.516	6,6
1956³⁷	5.953	4.644	813	/	11.410	13,6
1957	13.778	6.919	2.913	/	23.610	28,2
1958	9.788	2.845	4.809	623	18.065	21,5
1959	6.450	1.641	3.174	693	11.958	14,3
Skupaj	45.971	22.578	13.956	1.316	83.905	100,0

Intenziteta pobegov se je zaradi številnih pritiskov povojnega jugoslovanskega enopartijskega komunističnega režima iz leta v leto večala. Vrhunec pobegov iz Jugoslavije je bil dosežen prav gotovo v petdesetih letih 20. stoletja. Slednje prikazujejo tudi podatki KOS, ki pričajo o tem, da so obmejni represivni organi postajali pri »lovu« na notranjega sovražnika in po njihovem mnenju sovražno emigracijo iz leta v leto bolj uspešni. Iz poročila KOS iz leta 1955 je razvidno, da je med leti 1945 in 1948 bilo pri poskusu ilegalnega prečkanja meje ujetih »le« 1.330 prestopnikov letno, od 1949 do 1953 pa po 2.100 prestopnikov letno. Leta 1954 je to število naraslo že na 3.241 posameznikov. Da bi lahko lažje razumeli odstotke ljudi, ki so ilegalno prehajali mejo z Italijo, Avstrijo in STO je UDBA navajala sledeče podatke: tako naj bi tekom leta 1946 iz teritorija NR Slovenije ilegalno preko meje pobegnilo 1.654 posameznikov, v enakem obdobju pa je bilo na meji proti Avstriji, Italiji in STO ujetih 1.119 posameznikov. Leta **1947** je to razmerje bilo 1.900 : 1.656; **1948** – 1.094 : 1.526; **1949** -925 : 2.127; **1950** – 1.025 : 1.831; **1951** – 1.628 : 2.644; 1952 – 1.206 : 2.159³⁸; **1953** – 1.183 : 1.740; in v prvih

mesecih **1954** 1.122 : 3.241.⁴⁰ Iz navedenih podatkov je razvidno, da je bilo razmerje med ujetimi in tistimi, ki so mejo uspešno prebežali po letu 1949, praviloma v korist jugoslovanskih organov za notranje zadeve.

Ministrstvo za notranje zadeve je v poročilih za leto 1951 zapisalo, da je uspehe za povečano število uspešnih ujetij na meji, mogoče deloma pripisovati tudi spremembam v tiralični službi in formiranju posebnega oddelka za tiralično službo kot operativne enote, ki je sodelovala pri varovanju mejnih prehodov. V poročilih lahko podrobneje razberemo nacionalno strukturo oseb, ki so jih organi javne in državne varnosti tega leta ujeli na meji. Zaradi poskusa pobega preko meje je bilo leta 1951 aretiranih 2.644 oseb od tega: »928 Slovencev, 465 Srbov, 910 Hrvatov, 61 iz BiH, 17 Makedoncev, 16 Črnogorcev in 247 inozemcev. Med aretiranimi inozemci so večinoma izstopali politični emigranti iz informbirojevskih držav, ki so pribežali v našo državo z namenom, da bi pobegnili v zahodnoevropske države«. Žal za te osebe podrobnejših podatkov o nacionalnosti nimamo.⁴¹ Slabih devet let kasneje, leta 1960, lahko v podobnem poročilu organov za notranje zadeve vidimo porast števila oseb, ki

36 Na podlagi 7. člena t. i. Londonskega memorandum, z dne 5. oktober 1954, sta vladi FLRJ in Republike Italije dne 20. avgusta 1955 v Vidmu podpisali sporazum, ki je uvedel olajšave obmejnega prometa in prehajanja meje za rezidente v 10 km mejnem pasu.

North Atlantic Treaty Organization Archives Online (NATO Archives Online), digitalizat C-M(54)104, Memorandum of Understanding between the Government of Italy, the United Kingdom, The United States and Yugoslavia regarding the free territory of Trieste, 5. 10. 1954; ARS, AS 1931, t.e. 1440, Poročilo Državnega sekretariata za notranje zadeve za leto 1955, 10.

37 Glej tudi: ARS, AS 1931, t.e. 1440, Poročilo Ministrstva za notranje zadeve za leto 1956, 4.

38 Kot razloge za pobege oseb v letu 1952 je MNZ navajal, da je 351 oseb pobegnilo zaradi političnih razlogov, 28 zaradi kaznivih dejanj, 15 zaradi izoginitve prestajanja zaporne kazni, 93 pred nastopom vojaškega roka, 628 pa zaradi avanturizma in sorodstvenih vezi v tujini. ARS, AS 1931, t.e. 1440, Poročilo Ministrstva za notranje zadeve za leto 1952, 9.

39 VA, VBA, t.e. 10, KO – 6.3.02, Svetovanja OB JNA 1955, Pukovnik Zdravko Vujnovič: Problemi obezbedenja granice, nedatirano, 82003201375–82003201384.

40 ARS, AS 1931, t.e. 1440, Poročilo Ministrstva za notranje zadeve za leto 1951, 7–8; ARS, AS 1931, t.e. 1440, Poročilo Ministrstva za notranje zadeve za leto 1952, 8–9.

41 ARS, AS 1931, t.e. 1440, Letno poročilo Državnega sekretariata za notranje zadeve Ljudske republike Slovenije za leto 1960, 12.

so bežale preko meje LRS. Tega leta so organi za notranje zadeve obravnavali pri poskusu pobega čez državno mejo LRS obravnavali 9.909 oseb. 5.501 primerov na jugoslovansko-avstrijski, 4.408 primerov na jugoslovansko-italijanski in le 15 na jugoslovansko-madžarski meji. »Pri preprečevanju pobegov smo obravnavali 1.514 Slovencev, 1.358 Srbov, 3.935 Hrvatov, 68 Makedoncev, 46 Črnogorcev in 601 oseb iz BiH.«³⁹

Grafikon prikazuje bilanco poskusov pobega prebivalstva čez državno mejo v petdesetih letih prejšnjega stoletja.⁴² Do druge polovice petdesetih let je število oseb, ki so bežale čez mejo, strmo naraščalo, prav tako tudi število ujetih. Enote, ki so varovale mejno območje in državno mejo, so se namreč iz leta v leto povečevale.

Le predstavljamo si lahko, kakšne stiske in pritiske so posamezniki morali doživljati, da so se odločali za nevarno in protizakonito pot čez mejo. V tujini jih je namreč povečini čakala negotova prihodnost, če so jih zajeli jugoslovanski organi za notranje zadeve, pa gotova zaporna kazen, če ne še hujše posledice (Jenuš, Cankar, 2014, 45). Organi za notranje zadeve so razloge za beg državljanov čez mejo iskali drugje. Organi državne varnosti naj bi se tako zlasti v obdobju petdesetih in šestdesetih letih povečano ukvarjali z borbo proti tuji in emigrantski propagandi, ki so jo v duhu »specialne vojne« smatrali za rak rano jugoslovanskega komunističnega režima. Propaganda naj bi tako ustvarjala utvare o boljšem življenju v tujini, kar naj bi pospeševalo nagnjenja posameznikov k emigraciji, »[...] k pobegom in kritikarskim odnosom do naše stvarnosti.«⁴³ Emigracija naj bi tako pri propagiranju pobegov iz države, izpostavljala visok standard v zahodnih državah in osebam, ki so nameravale pobegniti, dajala navodila, kako naj bi se obnašali na zaslišanjih v azilnih taboriščih, da naj bi jim bil priznan politični azil.⁴⁴

Veliko bolj kot uspeli pobegi izstopa podatek o osebah, ki so bile na mejah ujeete in obravnavane zaradi poskusa bega iz države. V več kot polovici primerov namreč pobegi niso bili uspešni. Slednje glede na napore in osebje, ki je na mejnem območju delovalo, ali glede na mrežo agentov, ki so jo represivni organi uspeli zgraditi v mejnem območju, niti ne preseneča.

Zanimivo je, da organi za notranje zadeve, predvsem organi državne varnosti (USDV), pri osebah, ki so uspešno pobegnile iz Jugoslavije niso preprosto zamahnili z roko. Te osebe so namreč po njihovem mnenju predstavljale resno grožnjo jugoslovanskemu komunističnemu režimu, saj so se, predvsem kadar je šlo za politične emigrante, aktivno vključevali v skupine nasprotne jugoslovanskemu komunističnemu režimu,

ki so nastajale v zamejstvu in med izseljenci. Organi državne varnosti so slednje tudi izpostavljali kot enega najpomembnejših elementov, ki je družil sicer razdeljeno politično emigracijo zunaj Jugoslavije.

OPERACIJA 'LUČKA' – PRIMER AKCIJE ORGANOV DRŽAVNE VARNOSTI NA AVSTRIJSKEM KOROŠKEM

Na avstrijskem Koroškem in Štajerskem naj bi po podatkih organov državne varnosti delovala zelo dobro organizirana slovenska/jugoslovanska manjšina. Del te manjšine naj bi s svojimi subverzivnimi akcijami lahko ogrozil jugoslovanski enopartijski komunistični režim. Tako naj bi se oblikovala dva centra, preko katerih so v Jugoslavijo »vnašali« sovražne agente, v petdesetih letih tudi bande in ilegalne skupine, predvsem pa za režim škodljiv propagandni material (Čoh, 2015, 103–104). Ti centri naj bi bili v Lipnici in v Celovcu, vodili naj bi jih slovenski emigranti oz. avstrijski konvertiti.⁴⁵ Slovenska politična emigracija naj bi se po mnenju organov državne varnosti »v svojem delovanju proti SFRJ posluževala le sovražno propagandne subverzivne dejavnosti.«⁴⁶

Avstrija je zaradi skupne zgodovine in obstoječe slovenske manjšine bila za tovrstno delovanje idealna. Jugoslaviji sovražni elementi, torej ekstremna politična emigracija, so se namreč med njimi lahko zelo dobro skrili. Organi jugoslovanske državne varnosti so ravno zato mejo z Avstrijo zelo dobro nadzorovali in so število agentov, ki je nadzorovalo delovanje slovenske manjšine, nenehno povečevali. Centri SDV iz Kranja, Ljubljane, Slovenj Gradca, Celja in Maribora so tako v osemdesetih letih 20. stoletja (predvsem v obdobju 1981–1985) samo za pokrivanje problematike koroških Slovencev imeli registriranih 34 sodelavcev. Zanimivi so podatki o njihovi starostni strukturi, državljanstvu in razlogi zaradi katerih so bili pridobljeni za sodelovanje. 22 jih je imelo avstrijsko, le 12 jugoslovansko državljanstvo. Avstrijski državljanji so bili povečini pridobljeni iz vrst koroških Slovencev. Izstopa, da so kot razloge za sodelovanje navajali patriotizem, le en agent je sodeloval izključno zaradi materialnih koristi, eden pa je bil pridobljen na podlagi obremenilnega materiala. Večina jih je bila starih med 31 in 50 let (19), sedem jih je bilo mlajših od 30, osem pa starejših od 50. Nameščeni so bili v Beljaku, Bistrici, Borovljah, v Žihpolju, Velikovcu, Škocjanu, Rebcah, Železni Kapli, Žitarji vasi, Libučah, Pliberku in Šentjanžu. V »objekte«, v katerih so delovali so bili nameščeni kot zaposleni v mednarodnih podjetjih, tiskarnah, založniških hišah, ki so jih nadzorovali, ali pa so bili člani kulturnih oz. prosvetnih združenj.⁴⁷

42 ARS, AS 1931, t.e. 1440, Letno poročilo Državnega sekretariata za notranje zadeve Ljudske republike Slovenije za leto 1959.

43 ARS, AS 1931, t.e. 1440, Poročilo Državnega sekretariata za notranje zadeve za leto 1957, 2.

44 ARS, AS 1931, t.e. 1440, Poročilo Državnega sekretariata za notranje zadeve za leto 1960, 11.

45 VA, fond VBA, t.e. 8, KO – 6.3.02, Sastanci i savetovanja KOS 1950, 1949, 82003100810–82003100828.

46 ARS, AS 1931, t.e. 2242, Varnostni sistem, Sovražna politična emigracija in metode njenega delovanja, 1978, 1.

47 ARS, AS 1931, t.e. 2554/4, Analiza uporabe sodelavske mreže, usmerjene v kontraobveščevalno zaščito slovenske manjšine na avstrijskem Koroškem, 20. 6. 1986, 2–10a.

Na podlagi razdelitve organov državne varnosti so pokrivali zlasti dve skupini: Zvezo slovenskih organizacij (ZSO), ki je veljala za prosocialistično usmerjeno, in so jo sestavljali Zveza koroških partizanov, Zveza slovenske mladine, Slovenski dijaški dom, Slovenski vestnik; v drugi skupini je bil Narodni svet koroških Slovencev (NSKS), v katerega so uvrščali Koroško dijaško zvezo, Krščansko kulturno zvezo, Naš tednik, Mohorjevo družbo, Modestov dom in Tinje, ki so jih povezovali s »klerikalnimi« strukturami in s tem za Jugoslaviji sovražne elemente.⁴⁸ Iz vidika »specialne vojne« in »sovražne propagandne subverzivne dejavnosti« je bila posebno zanimiva zlasti Mohorjeva družba v Celovcu. Slednja je kot katoliška, cerkvena ustanova v očeh povojnega jugoslovanskega enopartijskega komunističnega režima v celotnem obdobju po drugi svetovni vojni veljala za »najnevarnejšega« nasprotnika jugoslovanske socialistične ureditve in imela pomembno mesto med slovensko politično emigracijo (Filipič, 2013, 87) ter se je angažirala na značilno »klerikalnih« pozicijah.⁴⁹ »Po podatkih, s katerimi razpolaga SDV je aktivnost Mohorjeve družbe v Celovcu mnogokrat v nasprotju z uradno manjšinsko politiko, kot tudi politiko matice [...]«. ⁵⁰ »[...] V njej delajo koroški Slovenci, duhovniki in nekateri slovenski politični emigranti. Njeno vodstvo je med drugim povezano s slovensko politično emigracijo v evropskih in prekomorskih državah in z vodstvom NSKS.«⁵¹ Tiskarna Mohorjeve družbe je vsa povojna leta tiskala emigrantske publikacije in izdajala list *Naša luč*, *Koledar Mohorjeve družbe* itd. Poseben trn v peti povojnega jugoslovanskega enopartijskega komunističnega režima je bilo predvsem dejstvo, da je Mohorjeva družba tiskala literaturo, ki je spominjala na poboje domobrancev po drugi svetovni vojni in odkrito kritizirala [...] *jugoslovansko in slovensko totalitarno državno ureditev*« (Filipič, 2013, 88). Zlasti dela kot so prva knjiga o škofu Rožmanu Jakoba Kolariča iz leta 1967, *Slovenija včeraj, danes, jutri* Cirila Žebota iz leta 1967 ter knjiga Tomaža Kovača *V rogu ležimo pobiti* iz leta 1968, so nedvomno dela, ki jih je jugoslovanska državna varnost ocenjevala kot izrazito protikomunistično propagando in s tem nevarno sredstvo v tako imenovani »specialni vojni« (Filipič, 2013, 89).

Že leta 1974 je SDV uvedla operacijo »Lučka«, s katero naj bi bila izvedena »[...] pasivizacija Mohorjeve

družbe v klerikalnem smislu, prenehanje tiskanja in izdajanja emigrantske literature ter revije „Naša luč“« (Jenuš, 2013, spletni vir). Operacija je postala agresivnejša v začetku osemdesetih let 20. stoletja. Med leti 1982 in 1985 sta delovanje Mohorjeve družbe neposredno spremljala dva sodelavca, posredno pa petnajst sodelavcev SDV. Vendar organi državne varnosti v Mohorjevi družbi niso imeli neposredno nameščenega vira, zaradi česar je po njihovem mnenju učinkovitost nadzorovanja njene sovražne dejavnosti bila zmanjšana. Menili so, da se

[...] ob poročanju o splošnem dogajanju izgubljajo varnostno relevantni podatki. [...] Da bi presegli obstoječe stanje in dejansko izgradili operativno učinkovito sodelavsko mrežo na avstrijskem Koroškem, je poleg stalnega pridobivanja novih sodelavcev nujno potrebno prestrukturirati obstoječo mrežo sodelavcev, [...] natančneje opredeliti varnostno problematiko na Koroškem, preorientirati in ožje usmeriti posamezne sodelavce.⁵²

Ker naj bi tudi Mohorjeva družba po mnenju organov državne varnosti v svojih publikacijah postajala vse agresivnejša in so se zaradi tega napadi na jugoslovanski državni sistem večali, so se odločili ukrepati. Z nalogo nadzorovanja delovanja Mohorjeve družbe in njenega vodstva in v »[...] skladu z interesi SDV za operativni prodor v desno krilo slovenske manjšine (NSKS)« je bil novembra 1985 v Mohorjevo družbo vtihotapljen sodelavec s kodnim imenom »Klaus« (Filipič, 2013, 91, 92), ki je svoje ugotovitve redno sporočal SDV v Jugoslaviji in iz Ljubljane prejemal navodila za svoje nadaljnje akcije.⁵³ Že februarja 1986 je bil izdelan prvi osnutek za »[...] izvedbo operativno tehničnega posega 2050 TP in 622 FN, ter izvedbo ogleda za montažo OTS 418 N v prostorih Mohorjeve družbe [...] s ciljem pridobitve in dokumentiranja operativno zanimivih dokumentov, ki kažejo na njuno subverzivno dejavnost proti SFRJ.«⁵⁴

Ohranjeno arhivsko gradivo operativno tehničnega posega, ki ga je načrtovala slovenska SDV, in ga hrani Arhiv RS, se bere kot kriminalni roman ameriškega avtorja Toma Clancyja, a žal ne predstavlja fikcije, temveč nudi zanimiv vpogled v postopke priprave operacije nekdanje jugoslovanske tajne politične policije; od vstopa v objekt (928 KS), izvedbe in varovanja akcije,

48 ARS, AS 1931, t.e. 2554/4, Analiza uporabe sodelavske mreže, usmerjene v kontraobveščevalno zaščito slovenske manjšine na avstrijskem Koroškem, 20. 6. 1986, 3.

49 ARS, AS 1931, t.e. 2253/2, Operacija Plebiscit, RTZ 211, 16.

50 Prav tam, 2.

51 Prav tam, 16.

52 ARS, AS 1931, t.e. 2554/4, Analiza uporabe sodelavske mreže, usmerjene v kontraobveščevalno zaščito slovenske manjšine na avstrijskem Koroškem, 20. 6. 1986, 16–17, 20, 22.

53 ARS, AS 1931, t.e. 2253/2, Operacija Plebiscit, RTZ 211, str. 2.

54 2050 TP – tajna preiskava osebne prtljage, garderobe, pregled avtomobila, privatnega stanovanja, poslovnih prostorov itd; 622FN – fotografiranje dokumentov, oseb itd. v akcijah; OTS – operativno tehnična sredstva; 418 N – montaža brezžičnega oddajnika, kontrola dogajanja v določenem prostoru, vgraditev mikrofona z radio oddajnikom [prisluškovalna naprava]. Več o tem posegu glej: ARS, AS 1931, t.e. 2253/2, Operacija Plebiscit, RTZ 211; ARS, AS 1931, t.e. 2253/2, Operacija Plebiscit, RTZ 211, Operativni plan izvedbe akcije 2050 TP in 622 N, ter izvedbo ogleda za montažo OTS 418 N v inozemstvu, 20. 2. 1986.

uporabe tehničnih sredstev, do javljanja v centralo. Prvotni načrt, ki je bil pripravljen 20. februarja 1986, je predvideval vstop v prostore Mohorjeve družbe, iskanje in fotografiranje »obremenilnega materiala«, namestitve prisluškovalnih naprav in neopažen odhod. »[...] Poseg bo potekal hitro in temeljito, predvsem pa brez vsakršnih glasovnih komunikacij, ropota, itd.«⁵⁵ Vendar se SDV s tem načrtom ni strinjala, saj so domnevali, da je delovanje Mohorjeve družbe spremljala tudi avstrijska varnostna služba, za katero so menili, da naj bi imela v prostorih Mohorjeve družbe nameščene prisluškovalne naprave (PTS – prisluškovalna tehnična sredstva). Zato so 26. februarja 1986 izdelali dodaten načrt, ki je prvotnemu dodal tudi nov cilj, to je iskanje sovražne korespondence, ki bi kompromitirala slovensko politično emigracijo, in observacijsko ekipo, ki naj bi spremljala okolico podjetja Mohorjeve družbe in »[...] v primeru, ko realno ugotovi prisotnost avstrijskih varnostnih organov (njihov prihod v času trajanja posega in postavitve zased), o tem obvesti ekipo v objektu [...]«, prav tako pa so se odločili, da bodo na dan posega spremljali »[...] UKV komunikacije avstrijskih varnostnih organov na relaciji Celovec–Bovec–Ljubelj«. ⁵⁶ Do konca maja 1986 je nato SDV načrt večkrat dopolnjevala, preverjala »kritične« točke in zbirala dodatne informacije. Ker Mohorjeva družba s kvaliteto dela sodelavca »Klavsa« ni bila zadovoljna in se mu je obetala prekinitev delovnega razmerja (po navedbah Hanzija Filipiča naj bi se to zgodilo 31. julija 1986; Filipič, 2013, 92), je bila slovenska SDV prisiljena ukrepati, a je za izvedbo posega vendarle potrebovala odobritev s strani SDV Zveznega sekretariata za notranje zadeve SFRJ. Za to je po nujni depeši zaprosila 6. junija 1986 in »zeleno luč« prejela 13. junija 1986.⁵⁷ Na podlagi te odobritve je bil tako poseg načrtovan 20. ali 27. junija 1986. Zanimiv pa je tudi način javljanja v centralo.

Ekipo se bo iz Avstrije iz javne telefonske govornice javila v Center dvakrat (organizirano bo stalno dežurstvo) in sicer [...] ,nakupila sva že skoraj vse' – smo tik pred kontaktom s sodelavcem in je vse v redu (okli 16.40 ure); ,se sva zapravila in se vračava' – vse je v redu, poseg je izvršen, ekipa se vrača proti državni meji (klic med 20.00 in 20.30 uro).

V primeru, da bi opazovalna ekipa odkrila prisotnost avstrijskih varnostnih organov pa naj bi ekipa v centralo sporočila, »[...] da je Peter slabe volje, ker ni dobil vsega materiala za delavnico«. ⁵⁸ Milan Ateljević v delu *Specialna vojna. Obramba in zaščita* predstavljen način dela umešča med t. i. akcije »prikivanja in prebega« (»evasion and escape«). Tovrstne akcije naj bi imele cilj, da bi pripadniki specialnih formacij prikrili in zavarovali posameznike ali skupine, ki delujejo na nasprotnikovem ozemlju Ateljević, 1983, 164). Iz arhivskega gradiva, ki ga hrani Arhiv RS žal ni razvidno, ali je do izvedbe predmetne akcije dejansko prišlo. Razvidno je le, da so organi državne varnosti le dan pred načrtovano izvedbo načrt akcije zaradi nepredvidenega spremenjenega režima zapiranja vrat še enkrat popravili (Filipič, 2013, 98–100).⁵⁹

Vendar to ni bila zadnja akcija, ki je bila usmerjena v pasivizacijo delovanja Mohorjeve družbe. Leta 1988 so se organi državne varnosti odločili za ponoven poseg, ki je predvidel vdor v prostore Mohorjeve hiše v Celovcu. Pri tem so se po podatkih, ki so razvidni iz ohranjenega arhivskega gradiva v Arhivu RS, opirali na informacije, ki so jih pridobili od sodelavca »Klavsa« že leta 1986. V Mohorjevo družbo so le dve leti pred demokratičnimi spremembami na Slovenskem infiltrirali dva sodelavca – »Bildo« in »Reinhard«, sam postopek izvedbe akcije pa je bil podoben tistemu iz leta 1986.⁶⁰ Čeprav je SDV tudi tokrat akcijo skrbno načrtovala in 26. maja 1988 od SDV Zveznega sekretariata za notranje zadeve SFRJ prejela odobritev, ni znano, ali je bila naposled izvedena.⁶¹

ZAKLJUČEK

Konec druge svetovne vojne je za večino Slovencev pomenil osvoboditev izpod okupatorja, manjšini pa prinesel okupacijo Slovenije s strani narodnoosvobodilne vojske in njihovih zaveznikov. Slednje je povzročilo, da smo bili ob koncu vojne priča »eksodusu« na pripadnikov nemške manjšine, domobrancev, četnikov ter ideoloških ali političnih nasprotnikov nastajajočega jugoslovanskega enopartijskega komunističnega režima. Bežalo je med 20. in 25 tisoč oseb, med njimi pa niso bile le vojaške osebe, ampak tudi civilisti. Jugoslovanski

55 ARS, AS 1931, t.e. 2253/2, Operacija Plebiscit, RTZ 211, Operativni plan izvedbe akcije 2050 TP in 622 N, ter izvedbo ogleda za montažo OTS 418 N v inozemstvu, 20. 2. 1986.

56 ARS, AS 1931, t.e. 2253/2, Operacija Plebiscit, RTZ 211, Dopolnitev plana izvedbe operativno tehničnega posega 2050 TP in 622 N, ter izvedbo ogleda za montažo OTS 418 N v Mohorjevi družbi v Celovcu, 26. 2. 1986.

57 ARS, AS 1931, t.e. 2253/2, Operacija Plebiscit, RTZ 211, OO Plebiscit – izvedba operativno tehničnega posega v Mohorjevi družbi v Celovcu – soglasje, 6. 6. 1986; ARS, AS 1931, t.e. 2253/2, Operacija Plebiscit, RTZ 211, Vassa depessa str. pov. br. II-BM-RTZ-211/1224-86 od 6. 6. 1986 godine, 13. 6. 1986.

58 ARS, AS 1931, t.e. 2253/2, Operacija Plebiscit, RTZ 211, Dopolnitev operativnega plana izvedbe ogleda za montažo OTS 418N in izvedbe akcije 2050TP in 622FN v inozemstvu, 19. 6. 1986.

59 ARS, AS 1931, t.e. 2253/2, Operacija Plebiscit, RTZ 211, Dopolnitev operativnega plana izvedbe akcije 2050TP in 622FN, ter ogleda za montažo 418N in v inozemstvu, 26. 6. 1986.

60 ARS, AS 1931, t.e. 2253/2, Operacija Plebiscit, RTZ 211, Operativni plan izvedbe observacije objekta Mohorjeve družbe v Celovcu, 6. 5. 1988.

61 ARS, AS 1931, t.e. 2253/2, Operacija Plebiscit, RTZ 211, Akcija 'Rain', 26. 5. 1988.

enopartijski komunistični režim je povojna leta izkoristil za konsolidacijo svoje oblasti in strnitev svojih vrst. Z eksemplarnimi kaznimi in javnimi procesi je ustrahoval vse potencialne nasprotnike novega režima ter hkrati obračunal s tistimi, ki so se mu zoperstavili med vojno ali tik po njej.

V drugi polovici petdesetih let je bila Jugoslavija tako soočena z novim valom »beguncev«, ki so poskušali bežati v zahodne demokratične države, kjer naj bi, kot so v svojih poročilih zapisali organi državne varnosti, zavedeni z zahodno sovražno propagando, pričakovali boljše življenje. Jugoslovanski enopartijski komunistični režim se je po drugi svetovni vojni lotil izgradnje mehanizmov za varovanje svojih meja, saj je država zaradi svojega geopolitičnega položaja bila ukleščena med vzhodne in zahodne zaveznike. Na mejo je postavila organe javne in državne varnosti ter razvejano mrežo »agentov«, ki naj bi bili »sredstvo« v tako imenovani »specialni vojni« proti »zunanjim« in »notranjim« sovražnikom režima.

V arhivskem gradivu organov javne in državne varnosti, ki ga hranita Arhiv RS v Ljubljani in Vojni arhiv v Beogradu, je mogoče razbrati, da se je jugoslovanski enopartijski komunistični režim v petdesetih in šestdesetih letih boril zlasti proti osebam, ki so državo

hotele zapustiti, o čemer pričajo podatki o številu oseb ujetih na meji. Med razlogi, zakaj naj bi osebe bežale čez mejo, so organi državne varnosti navajali številne vzroke, eden ključnih pa naj bi bil nestrinjanje ali nasprotovanje komunistični oblasti. Zaradi tega so organi državne varnosti menili, da bi se te osebe lahko pridružile politični emigraciji, ki je delovala v zamejstvu, in se s tem poistovetili z »zunanji« sovražniki, ki so hoteli zrušiti jugoslovanski enopartijski režim. Slednje naj bi poskušali na različne načine (akcije, vdori v ozemlje, propaganda); slovenska politična emigracija naj bi se tako posluževala zlasti »sovražne« propagande.

Da bi preprečili širitev sovražne propagande, so organi za notranje zadeve namenili veliko navora. Med pripadnike slovenske politične emigracije v zamejstvu so »infiltrirali« lastne agente, ki so imeli nalogo preprečiti objave propagandnega materiala ali njegovo distribucijo ter organom za notranje zadeve sporočiti imena tistih, ki so sodelovali v Jugoslaviji nasprotnih mrežah. Poskusi pacifikacije politične emigracije so trajali vse do konca osemdesetih let prejšnjega stoletja, kar nam prikazuje operacija »Lučka«, ki so jo proti Mohorjevi založbi v Celovcu uvedli organi državne varnosti leta 1974.

A SPECIAL WAR. A CONTRIBUTION ON THE MEASURES OF THE YUGOSLAV BODIES FOR INTERNAL AFFAIRS IN THE CONTROL OF THE STATE BORDER AND THEIR FIGHT AGAINST THE »EXTERNAL« AND »INTERNAL ENEMIES«

Gregor JENUŠ

Ministry of Culture, Archives of the Republic of Slovenia, Sector for special archives, Zvezdarska 1, 1002 Ljubljana, Slovenia
e-mail: gregor.jenus@gov.si

Darko FRIS

University of Maribor, Faculty of Arts, Department of History, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenia
e-mail: darko.fris@um.si

SUMMARY

The article deals with the activities of the postwar Yugoslav communist one-party regime in the establishment of a security system on the Slovenian (Yugoslav) border. Based on the analysis of archival records from the Archives of the Republic of Slovenia in Ljubljana, Military archives in Belgrade and literature, the authors analyze how the system of state border protection in Slovenia (Yugoslavia) towards its western democratic neighbors Austria and Italy has been developed. They furthermore present activities of the Yugoslav state security service in recruiting agents for the so called »Special war« against »external« and »internal enemies« of the post-war Yugoslav communist one-party regime. By analyzing the statistics of the Yugoslav internal affairs bodies, they present the dimensions of the flight of population and reasons for it; they also present the activities of the internal affairs bodies in order to prevent them. On the case of the Hermagoras Society in Klagenfurt (Austria), they present the attempt of the Yugoslav State security service to infiltrate the society in 1986 and 1988 in order to sabotage the work of the political emigration abroad.

Keywords: special war, State Security Service, border control, agents, political emigration, Socialist Republic of Slovenia

VIRI IN LITERATURA

ARS, AS 1529 – Arhiv Republike Slovenije (ARS), fond Osebna zbirka Borisa Kraigherja (AS 1529), leto 1948.

ARS, AS 1931 – ARS, fond Republiški sekretariat za notranje zadeve SRS (AS 1931).

NATO Archives Online – North Atlantic Treaty Organization Archives Online, 1954, internetni vir: <http://archives.nato.int/memorandum-of-understanding-between-government-of-italy-united-kingdom-united-states-and-yugoslavia-regaring-free-territory-of-trieste;isad>

SL, SFRJ – Službeni list Socialistične federativne republike Jugoslavije.

VA, VBA – Vojni arhiv Ministarstva odbrane Republike Srbije, Beograd (VA), fond Vojno bezbednosna agencije (VBA).

Ateljević, M. (1983): Specialna vojna. Obramba in zaščita. Beograd, ČZO Poslovna politika.

Bajc, G. (2010): Vloga in delovanje politične emigracije iz osrednje Slovenije v povojnem Trstu. V: Štih, P. & B. Balkovec (ur.): Migracije in slovenski prostor od antike do danes. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 376–394.

Bajc, G. (2014): Dietro le quinte della visita di Tito a Roma nel 1971: Il contesto locale e internazionale letto della diplomazia Britannica. *Annales. Series historia et sociologia*, 24, 4, 713–732.

Čalet, D. (2010): Intelligence Errors of the Yugoslav people's Army in the Independance Process of the Republic of Slovenia. *Studia Historica Slovenica*, 10, 1, 153–180.

Čoh, M. (2015): "Bande" in slovenska emigracija v avstrijskih begunskih taboriščih: 1945-1949. *Dve domovini/Two Homelands*, 41, 101–112.

Deželak Barič, V. (2016): Priprave in izvedba revolucionarnega prevzema oblasti na Slovenskem leta 1945. *Studia Historica Slovenica*, 16, 2, 382–396.

Dornik Šublej, L. (2013): Ozna in prevzem oblasti 1944–46. Ljubljana, Modrijan, Arhiv Republike Slovenije.

Filipič, H. (2013): Načrtovana udbovska posega v Mohorjevi hiši v Celovcu. Koledar Mohorjeve družbe v Celovcu za navadno leto 2013. Celovec, Mohorjeva družba v Celovcu, 87–104.

Griesser-Pečar, T. (2016): Katoliška Cerkev na Slovenskem leta 1945. *Studia Historica Slovenica*, 16, 2, 399–418.

Jančar, D. (ur.) (1998): Temna stran meseca. Kratka zgodovina totalitarizma v Sloveniji 1945–1990. Ljubljana, Nova revija.

Jenuš, G. (2007): Proces proti četverici in Odbor za varstvo človekovih pravic. *Studia Historica Slovenica*, 7, 1–2, 61–91.

Jenuš, G. (2013): Mohorjeva družba v Celovcu v primežu jugoslovanske tajne politične policije »Operativni plan izvedbe operativno tehničnega posega 2050 TP in 622 FN, ter ogled za montažo OTS 418 N v inozemstvu« http://www.arhiv.gov.si/si/delovna_podrocja/razstavna_dejavnost/arhivalije_meseca/arhivalija_meseca_november_2013/ (10. 4. 2017).

Jenuš, G. & T. Cankar (2014): Jugoslovanski berlinski zid. Slovenska državna meja po drugi svetovni vojni v primežu represivnih organov. *Slovenski zgodovinski magazin*, 1, 48–53.

Koncilija, Ž. (2015): Sodni procesi na Slovenskem v dveh Jugoslavijah. Ljubljana, Inštitut za novejšo zgodovino.

Melik, J. & M. Jeraj (2016): Slovensko kazensko sodstvo v letu 1945. *Studia Historica Slovenica*, 16, 2, 449–465.

Mello, P. (2010): In Search of New Wars: The Debate about a Transformation of War. *European Journal of International Relations XX (X)*, 1–13.

Omerza, I. (2011): Od Belce do Velikovca ali kako sem vzljubil bombo. Celovec, Mohorjeva družba v Celovcu.

Pirjevec, J. (1995): Jugoslavija (1918–1992). Nastanek, razvoj ter razpad Karadjordjevičeve in Titove Jugoslavije. Koper, Lipa.

Pelikan, J. (2010): Titovi pogovori v Moskvi aprila 1968 in češkoslovaška kriza. *Acta Histriae*, 18, 1–2, 101–126.

Premk, M. (2005): Matjaževa vojska 1945-1950. Ljubljana, Društvo piscev zgodovine NOB Slovenije.

Pučnik, J. (ur.) (1996): Iz arhivov slovenske politične policije. Ljubljana, Veda.

Repe, B. (2003): Rdeča Slovenija. Tokovi in obrazi iz obdobja socializma. Ljubljana, Založba Sophia.

Repe, B. (2004): Politična represija v socialistični Sloveniji. *Prispevki za novejšo zgodovino*, 44, 1, 83–94.

Režek, M. (2005): Med resničnostjo in iluzijo. Slovenska in jugoslovanska politika v desetletju po sporu z Informbirojem. Ljubljana, Založba Modrijan.

Vodušek Starič, J. (2011): Boris Kraigher – od revolucionarja do ministra. *Studia Historica Slovenica*, 11, 2–3, 405–438.